

פתח דבר

תלמידים ומורים יקרים,

הספר שלפניכם כולל את כל נושאי הלימוד הנדרשים לבחינת הבגרות הקרובה, ומשמש כלי עזר להכנת התלמידים לבחינת הבגרות וכן ללימוד לאורך שנת הלימודים כולה.

הספר תואם את מיקוד החומר שפרסם משרד החינוך ב- 22.3.20.

בספר תמצאו שאלות לתרגול וכן בחינות במתכונת בחינות הבגרות ותשובות לדוגמה.

נושאי הלימוד בהיסטוריה כוללים חומר לימוד רב. לכן כדי להקל עליכם, לאורך כל הספר מודגשים עיקרי הדברים, ובכך מאפשרים מיקוד וחזרה מהירה על נושאי הלימוד.

ארבע בחינות לתרגול במתכונת בחינת הבגרות. לשתי בחינות (1, 2) מצורף תשובון ובו הצעה לפתרון הבחינה.

הספר כולל גם "טיפים" – הנחיות למענה על בחינת בגרות, בתוספת לחומר הלימוד.

בהצלחה בלימודים ובבחינות,

שגיא כהן

"טיפים" למענה על בחינת הבגרות

בפרק "מבחנים" תמצאו שתי בחינות בנוסח בחינות הבגרות עם תשובות, ושתי בחינות בנוסח בחינות הבגרות ללא תשובות.

"טיפים" – הנחיות למענה על בחינת הבגרות

1. **מבנה השאלון.** בכל אחד מפרקי הבחינה יש לענות על שאלה אחת מתוך שלוש שאלות, מלבד הפרק השני: "לאומיות וציונות", שבו יש לענות על שתי שאלות מתוך ארבע. בסך הכול, על כל תלמיד לענות על חמש שאלות. שימו לב – השאלה הראשונה בכל פרק היא שאלת מקור. חובה לענות לפחות על שתי שאלות מקור בבחינה.
2. **חלוקת הזמן.** משך הבחינה שעתיים וחצי. בממוצע יש חצי שעה לכל שאלה.
3. **מילות ההוראה. הצג / הדגם:** על התלמיד להציג את הגורם, את הפעולה, את המושג המבוקש, אך לא להסביר את הנסיבות שחוללו אותו או נגרמו בעקבותיו.
4. **הסבר:** על התלמיד להציג את הגורם, את הפעולה, את המושג המבוקש, ולהסביר את הנסיבות שחוללו אותו או שנגרמו בעקבותיו. זאת אומרת, יש להסביר כיצד קרה הדבר, ולא להסתפק בהצגת התופעה.
5. **מספר הפרטים בשאלה.** כאשר יש הנחיה מפורשת, יש לפעול על פיה. כאשר אין הנחיה מפורשת, יש להציג שלושה פריטים (לדוגמה: "הסבר את הגורמים" – אין הנחיה מפורשת כמה גורמים, לכן יש להסביר שלושה גורמים). בכל מקרה, אם הצגתם יותר גורמים מן המבוקש, הבוחן יתחשב בטובים ביותר שכתבתם.
6. **שאלות מקור.** בשאלה שבה קטע מקור, אין להסתפק בהעתקת המקור, אלא לענות בניסוח עצמי, ולבסס את תשובתכם על החלקים הרלוונטיים בקטע. לכל משפט שציטטתם מהקטע הסבירו מה למדתם ממנו!

בהצלחה בבחינה!

פרק ראשון

שימו לב – בפרק זה עליך לבחור בין שני נושאים:

נושא 1: ממדינת מקדש לעם הספר

או

נושא 2: ערים וקהילות, חברה ותרבות בימי הביניים

נושא 1

ממדינת מקדש לעם הספר

בפרק זה עליך ללמוד חמישה נושאים:

1. ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה
2. דפוסי השלטון הרומי בארץ ישראל
3. הסיבות למרד הגדול
4. תוצאות המרד וחורבן בית המקדש
5. רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית

וביסוסה

היכן אני ממוקם בפרק הראשון?

נושא 1

1. **ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה**
2. דפוסי השלטון הרומי בארץ ישראל
3. הסיבות למרד הגדול
4. תוצאות המרד וחורבן בית המקדש
5. רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

משפחת החשמונאים הובילה מרד נגד השלטון היווני בארץ ישראל, והשיגה עצמאות למשך כ-80 שנים. בתקופה זו שלטו מנהיגים שונים ממשפחת החשמונאים, ובזה אחר זה תרמו לביסוס המדינה החשמונאית והובילו שינויים באופייה. מהם התחומים שבהם חלו שינויים במדינת החשמונאים בשנות קיומה?

התרחבות טריטוריאלית

השליטים החשמונאים הרחיבו את שטחה של מדינת החשמונאים על ידי מלחמות והסכמים מדיניים.

- התרחבות המדינה החשמונאית הגדילה את אוכלוסיית המדינה בתושבים יהודים ושאינם יהודים.
- יהודה – בתקופת שלטונו כבש יהודה את ירושלים ואת האזורים הסמוכים לה, עד לים המלח ממזרח, בית צור מדרום והרי גופנה מצפון.
 - יונתן – בתקופת שלטונו כבש יונתן את מודיעין, את לוד, את דרום ים המלח, וכן הרחיב את ממלכתו ממזרח לירדן.
 - שמעון – שמעון כבש את גזר.
 - יוחנן הורקנוס – בתקופת שלטונו הוכפל גודלה של ממלכת החשמונאים. יוחנן וצבאו כבשו את אזור השומרון, את הרי יהודה ואת אזור אדום.
 - יהודה אריסטובלוס – יהודה הרחיב את גבולות הממלכה אל הגליל.
 - אלכסנדר ינאי – בתקופת שלטונו כבש ינאי את אזור החוף הצפוני וכן את חלקו הצפוני של עבר הירדן המזרחי, את רמת הגולן ואת עזה.

שינויים דמוגרפיים

- כיבושי החשמונאים הגדילו את אוכלוסיית ממלכת החשמונאים. אוכלוסייה זו כללה יהודים ולא יהודים. **הגידול באוכלוסייה ובפרט הצטרפותן של קבוצות אוכלוסייה לא יהודיות, הציבו אתגרים בקרב המנהיגים החשמונאים.** כיצד התמודדו עם האוכלוסייה הלא יהודית שהצטרפה לממלכה?
- **שמעון פעל לשמירת האופי האתני היהודי של ממלכתו על ידי חילופי אוכלוסין.** הוא גירש אוכלוסייה נוכרית מיפו ויישב בעיר יהודים.
 - **יוחנן הורקנוס הביל מדיניות של גיור בכפייה.** הוא כפה גיור על האדומים, והוביל לשילובם בקרב היהודים.

שינויים במעמד המנהיג ובסמכויותיו הפוליטיות והדתיות

המנהיגים החשמונאים פעלו לביסוס מעמדם בקרב בני עמם ולהרחבת סמכויותיהם. כך עברו תהליך שבראשיתו היה יהודה החשמונאי מנהיג של קבוצת מורדים, ובהמשכו מונו המנהיגים החשמונאים למלכים ולכהנים גדולים. וזכו לסמכויות נרחבות בעם.

יונתן

– בזכות קשריו של יונתן עם מנהיגים מן הממלכות היווניות, מונה יונתן לכוהן הגדול. משרת הכהונה הגדולה ריכזה סמכויות דתיות וסמכויות מדיניות. הכוהן הגדול היה לנציגם של היהודים מול ממלכות ומנהיגים שכנים.

שמעון

– באספת עם שכינס שמעון אישרו הכהנים וראשי העם את מעמדו של שמעון כמושל העם וככוהן גדול. הוא מונה לשר צבא, ונאסר לבטל את הוראותיו או להתנגד לדבריו.

– לשמעון לא היו סמכויות שיפוט וחקיקה מכיוון שלא הוכתר למלך.

אלכסנדר ינאי

– ינאי הכריז על עצמו כמלך, וכך קיבל לידי סמכויות חקיקה ושיפוט.

היחס להלניזם

מרד החשמונאים ביוונים החל כתגובה לחדירת התרבות ההלניסטית-יוונית, והשפעתה על החברה ביהודה. ואולם, לאורך שנות שלטונם, אימצו המנהיגים החשמונאים דפוסים מן התרבות ההלניסטית.

– מינוי יונתן לכוהן גדול – החשמונאים היו צאצאי הכהנים, אך לא ממשפחת הכהונה הגדולה (ממשפחת בית צדוק). מינוי יונתן לכוהן גדול על ידי היוונים היה חזרה לדפוסים של התייוונות ואימוץ התרבות ההלניסטית.

– מינוי אלכסנדר ינאי למלך – מינויו למלך לא היה תקין מבחינת המסורת היהודית, שכן לא היה אפשר למנות מלך מהכהנים – בני שבט לוי. המינוי למלך והרחבת סמכויותיו של המנהיג הם דפוסים שלטון שהיו מקובלים בעולם ההלניסטי.

– מינוי שלומציון למלכה – מינוי אישה למלכה היה תופעה מקובלת בעולם ההלניסטי אבל לא בעולם היהודי.

קושי פוליטי-מדיני

מדינת החשמונאים שכנה בין כוחות מדיניים בעלי עוצמה. המנהיגים החשמונאים כרתו בריתות עם הכוחות השונים כדי לבסס את כוחם באזור.

יונתן

- יונתן קשר קשרים עם מנהיגים יווניים מהממלכה הסלווקית. בזכות נאמנותו להם, השיג הכרה בגבולות ממלכתו.

שמעון

- שמעון הידק את הקשר עם מנהיגים מן הממלכות היווניות, ובזכות קשרים אלו פטר את ממלכתו מתשלום מסים לממלכות היווניות. פטור ממסים היה ביטוי לעצמאות הממלכה החשמונאית.

יוחנן הורקנוס

- יוחנן חידש את הברית עם רומא, ובכך תרם לעוצמתה של ממלכתו.
- יוחנן כרת בריתות עם עמים שכנים, לדוגמה: האדומים והנבטים. בריתות אלו תרמו אף הן לעוצמתה של הממלכה.

חזרה ותרגול: ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה

ודאו שהבנתם: שאלות לסיכום הנושא

1. הציגו את התרחבותה של הממלכה החשמונאית.
2. מה היו השינויים במעמד המנהיגים החשמונאים ובסמכויותיהם?
3. הציגו דוגמאות המעידות על השינוי ביחסם של השליטים החשמונאים להלניזם.
4. כיצד תמרנו השליטים החשמונאים בין הכוחות המדיניים באזורם?

שאלות בנוסח בחינת הבגרות

1. הציגו את התרחבותה של הממלכה החשמונאית בתקופה של שניים ממנהיגיה, והסבירו אתגר שיצרה ההתרחבות הטריטוריאלית.
2. הציגו את הסמכויות שלהן זכה שמעון באספת העם. כיצד סייעו סמכויות אלו לביסוס מעמדו?

דפוס השלטון הרומי בארץ ישראל

היכן אני ממוקם בפרק הראשון?

נושא 1

1. ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה
2. דפוס השלטון הרומי בארץ ישראל
3. הסיבות למרד הגדול
4. תוצאות המרד וחורבן בית המקדש
5. רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

הרומאים הנהיגו שני דפוסים של שלטון בתחומי שליטתם: שלטון ישיר ושלטון עקיף.

השלטון הרומי העקיף: דמותו של "מלך החסות" הורדוס

שלטון עקיף הוא שלטון שבו מינו הרומאים לשליט נציג מן האוכלוסייה הכבושה, ששלט מטעמם, ולא שליט רומי. השליט שמינו הרומאים מן האוכלוסייה הכבושה נקרא "מלך חסות", והוא פעל בחסותם של הרומאים ומטעמם. ביהודה היה הורדוס מלך החסות שמינו הרומאים.

1. מדוע העדיפו הרומאים לנקוט מדיניות של שלטון עקיף באמצעות שליטים מקומיים?

- מלך החסות בא מן האוכלוסייה שנכבשה. הוא הכיר את האוכלוסייה ויכול היה להיות רגיש לצרכיה. על כן היה סיכוי טוב שימנע התקוממות של האוכלוסייה נגד השלטון הרומי.
- מלך החסות גבה מסים מן האוכלוסייה באופן יעיל, והעביר אותם לרומאים. האוכלוסייה ראתה בו נציגם, ולא נציג הרומאים, ועל כן שיתפה עמו פעולה ביתר קלות.

2. המאפיינים העיקריים של שלטון הורדוס:

- נאמנות לרומא ולשליטיה המתחלפים. הורדוס הצהיר על נאמנותו לרומא ולשליטיה המתחלפים, כדי להבטיח את המשך תמיכתם בו. הוא הקפיד להעביר מסים לרומא באופן סדיר, וביצע מחוות לשליטים הרומיים. לדוגמה: הקמת עיר על שמו של קיסר רומא: קיסריה.
- תמיכה באוכלוסייה ההלניסטית בארץ ישראל. כבן לתרבות ההלניסטית, תרם הורדוס לביסוסה של התרבות ההלניסטית בארץ. הורדוס הקים מבנים בסגנון הלניסטי, פיתח ערים הלניסטיות שבהן מוסדות הלניסטיים כגון: התיאטרון והגימנסיון (מוסד חינוכי).
- חיסול שרידי החשמונאים והאצולה ביהודה. הורדוס חיסל את צאצאיהן של משפחת החשמונאים והאצולה, כדי למנוע ערעור על שלטונו. בין היתר רצח את מתתיהו אנטיגונוס החשמונאי, האחרון לשושלת מלכי החשמונאים, וכן את אשתו מרים החשמונאית.

- התערבות בסדרי הכהונה ובסנהדרין. הורדוס מינה כוהן גדול הנאמן לו, הרג את חכמי הסנהדרין שלא פעלו על פי רוחו, ומינה חכמים אחרים במקומם. נסיבות מינויים הגבירו את נאמנותם להורדוס ואת חששם מפניו.
- מפעלי הבנייה המפוארים. הורדוס פעל להקמת מבנים רבים ומפוארים ברחבי הארץ. מבנים אלו הביאו לנטל מסים גבוה על האוכלוסייה. בין המבנים היו המבצרים במכוור ובמצדה ואמפיתיאטרון ביריחו ובקיסריה. מפעל הבנייה המפורסם של הורדוס היה שיפוץ בית המקדש השני.

חזרה ותרגול: דפוס השלטון הרומי בארץ ישראל

ודאו שהבנתם: שאלות לסיכום הנושא

1. הסבירו מהו שלטון עקיף.
2. מדוע בחרו הרומאים בצורת שלטון זו בראשית שלטונם בארץ ישראל?
3. מה היו מאפייני שלטונו של הורדוס?

שאלות בנוסח בחינת הבגרות

התבוננו בתמונה שלפניכם, וענו על השאלות שאחריה:

צילום: משה מילר, לט"מ

1. הציגו אחד ממאפייני שלטונו של הורדוס הבא לידי ביטוי בתמונה שלפניכם.
הציגו את מאפייני שלטונם של הנציבים הרומאים ביהודה.
2. חוו דעתכם: האם תקופת שלטונו של הורדוס היטיבה עם היהודים? בססו תשובתכם על עובדות היסטוריות.

הוויכוח על היציאה למלחמה ברומאים

היכן אני ממוקם בפרק הראשון?

נושא 1

1. ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה
2. דפוסי השלטון הרומי בארץ ישראל
3. **הוויכוח על היציאה למלחמה ברומאים**
4. תוצאות המרד וחורבן בית המקדש
5. רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

ערב היציאה למרד הגדול ובכל שנות המרד התנהל ויכוח בקרב היהודים, אם נכון לצאת למלחמה באימפריה הרומית. מה היו נימוקי הצדדים השונים?

• נימוקי המתנגדים

1. האימפריה הרומית נתפסה כחזקה מהיהודים. **חלק מן היהודים העריך כי המאבק ברומאים יסתיים בכישלון**, ויסב פגיעה חמורה, פיזית, כלכלית ודתית ליהודים.
2. **משפחות האצולה הכלכלית חששו שהמרד יפגע במצבן הכלכלי.**
3. **חלק מחכמי היהודים התנגד לתפיסות משיחיות**, ולא האמין כי יהיה אפשר לנצח את הרומאים.

• נימוקי התומכים

1. התומכים במרד **התנגדו לכל שלטון נוכרי על היהודים**. הם ראו עצמם כ"זרע הקודש", ולא השלימו עם שלטון שאינו יהודי.
2. **80 שנות שלטון החשמונאים הרגילו את היהודים לעצמאות**. כעת התקשו יהודים רבים להשלים עם אובדן עצמאותם.
3. חלק מן המורדים נמנה עם קבוצות משיחיות. **הם האמינו כי האל יתערב למענם במלחמה**, ויסייע להם להביס את הרומאים.

תוצאות המרד וחורבן בית המקדש

היכן אני ממוקם בפרק הראשון?

נושא 1

1. ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה
2. דפוסי השלטון הרומי בארץ ישראל
3. הסיבות למרד הגדול
4. **תוצאות המרד וחורבן בית המקדש**
5. רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

המרד הגדול של היהודים ברומאים הסתיים בתבוסת היהודים. מה היו תוצאות המרד בתחומים שונים?

- חורבן ירושלים והמקדש. ירושלים נכבשה על ידי הרומאים. בית המקדש נחרב. בית המקדש היה מרכז החיים היהודיים מכמה בחינות:
 - מרכז דתי: בבית המקדש נשאו היהודים תפילות, והקריבו קורבנות לצורך כפרה על חטאיהם והודיה לאל. שלוש פעמים בשנה עלו יהודים מכל הארץ לרגל, ונפגשו בבית המקדש.
 - מרכז משפטי: בית המקדש היה מקום מושבו של הסנהדרין, בית הדין היהודי.
 - מרכז מדיני: הכוהן הגדול תפקד גם כנציג מדיני של היהודים בפני השלטונות הנוכריים.

חורבן בית המקדש היה חורבנו של המרכז הדתי, המשפטי והמדיני של היהודים.

- הרס דמוגרפי. מספר היהודים ביהודה הצטמצם משתי סיבות עיקריות:
 - מאות אלפי יהודים נהרגו במרד ובמלחמת האחים הפנימית שהתנהלה במהלכו.
 - יהודים רבים הוגלו על ידי הרומאים ונמכרו לעבדות.
- הרס כלכלי. ערים שתושביהן השתתפו במרד נחרבו, שדות נשרפו, והתבואה התחסלה בשנות המרד. כתגובה למרד הפקיעו הרומאים אדמות מיהודים, והעבירו אותן לנוכרים. נוסף על כך, הטילו הרומאים על היהודים בכל רחבי האימפריה שלהם, לשלם מס שנתי לרומא כעונש על המרד. פגיעה כלכלית זו הקשתה על היהודים להשתקם לאחר המרד.
- היעלמות מעמדות חברתיים. עם חורבן המקדש בוטל מעמד הכהונה.
- אובדן המנהיגות הדתית. ההנהגה היהודית המסורתית, שהתרכזה בבית המקדש וכללה את הכוהן הגדול, את מעמד הכהונה ואת הסנהדרין, חדלה לתפקד בזמן המרד ולאחר חורבן המקדש.
- שינוי מעמדה של ירושלים לאחר החורבן. הרומאים טבעו מטבעות שעליהם הכיתוב "יהודה השבויה", ו"יהודה המנוצחת". מעמדה העצמאי של יהודה בוטל, והיא הפכה לפרובינקיה של הקיסר הרומי.

חזרה ותרגול: תוצאות המרד וחורבן המקדש

ודאו שהבנתם: שאלות לסיכום הנושא

1. הציגו את גורלם של ירושלים ובית המקדש בסיום המרד.
2. הציגו את תוצאות המרד הגדול מבחינה דמוגרפית.
3. כיצד השפיע המרד על מצבם הכלכלי של תושבי יהודה?
4. מה הייתה השפעתו של המרד על מעמד הכהונה?

שאלות בנוסח בחינת הבגרות

1. בית המקדש מילא תפקידים שונים בחיי היהודים. הציגו את תפקידיו השונים, והסבירו כיצד השפיע המרד הגדול על מקומו של בית המקדש בחיי היהודים.
2. הציגו את תוצאות המרד הגדול בשלושה תחומים נוספים.

רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

היכן אני ממוקם בפרק הראשון?

נושא 1

1. ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה
2. דפוסי השלטון הרומי בארץ ישראל
3. הסיבות למרד הגדול
4. תוצאות המרד וחורבן בית המקדש
5. **רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה**

לאחר חורבן ירושלים ובית המקדש היה העם היהודי נתון במשבר קשה. **רבן יוחנן בן זכאי פעל ביבנה לשיקום העם היהודי ולעיצובה של היהדות מחדש**, כדי להתמודד עם החורבן.

המשבר בחברה היהודית עקב חורבן המקדש

מהו המשבר שנגרם לעם היהודי בעקבות חורבן בית המקדש?

1. אווירת הייאוש והמשבר עקב התבוסה ותקנות הכיבוש שהנהיגו הרומאים. התבוסה במרד ברומאים וחורבנם של ירושלים ובית המקדש, העמידו במבחן את אמונתם המשיחית של יהודים רבים, שלפיה לא יאפשר האל למקדשו להיחרב, ויעמוד לצדם של היהודים. **חלק מן היהודים חשש כי האל עזב את עמו**.

לקושי האמוני הצטרפו המסים שהטילו הרומאים על היהודים כעונש על המרד. מסים אלו גבירו את הייאוש של היהודים ואת הקושי בשיקומם.

2. השלכות אובדן המרכז של הציבור היהודי. בית המקדש מילא מספר תפקידים לעם היהודי. גורם מלכד ומאחד. העם היהודי עלה לרגל שלוש פעמים בשנה ונפגש בירושלים. בשביל היהודים היה המקדש מרכז חברתי שסביבו התלכדו כעם. **חורבן בית המקדש הותיר את עם היהודי ללא מרכז שסביבו התאחד העם**.

מרכז פולחני. בבית המקדש התקיים הפולחן של היחיד ושל העם כולו. קורבנות לכפרה ולהודאה לאל הוקרבו במקדש מדי יום ביומו. ביום הכיפורים ערך הכוהן הגדול פולחן שבו כיפר על העם כולו. **חורבן בית המקדש הותיר את העם היהודי ללא אפשרות לכפר על עוונותיו, ולקיים את הפולחן הדתי כבעבר**.

מרכז מדיני. הכוהן הגדול היה גם מנהיג מדיני, נציגם של היהודים בפני השלטונות. נוסף על כך, חכמי הסנהדרין, בית הדין היהודי, ישבו בבית המקדש. **חורבן בית המקדש הותיר את העם היהודי ללא הנהגה מדינית ומשפטית**.

3. החשש מפני הכחדת היישוב בארץ ישראל והכחדת העם היהודי. המרד, מלחמת האחים שבמהלכו והחורבן הובילו לפגיעה דמוגרפית בעם היהודי. מספר ההרוגים הגדול (כ-600,000) והיהודים הרבים שהוגלו ונמכרו לעבדות, הקטינו את מספר היהודים שחיו בארץ. **הצמצום במספר היהודים הוביל לאפשרות של אובדן הרוב היהודי בארץ ישראל ביחס לאוכלוסייה הנוכרית בארץ**.

חזרה ותרגול: רבן יוחנן בן זכאי והקמת המרכז ביבנה

ודאו שהבנתם: שאלות לסיכום הנושא

1. מה היו תקנות הרומאים נגד היהודים לאחר חורבן בית המקדש?
2. מה היו השלכות אובדנו של בית המקדש, כמרכז הדתי, המשפטי והמדיני של העם היהודי?
3. מה היה החשש הדמוגרפי לאחר חורבן המקדש וירושלים?